

DORU BĂDĂRĂ, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Editura Istros, 1998.

Istoria cărții și a tiparului este unul dintre cele mai bogate capitole ale culturii românești, invitând în permanență la cercetare. Rezultatul unei asemenea tentații îl constituie cartea de față, care a fost, inițial, o teză de doctorat. Doru Bădără și-a limitat cercetarea la perioada cuprinsă între anii 1678 și 1716, adică de la mitropolitul Dosoftei, în Țara Moldovei, până la Antim Ivireanul, în Țara Românească. Din păcate, constatăm cu neplăcută surprindere că lucrarea este rodul unei lecturi superficiale a izvoarelor și a bibliografiei, ceea ce a condus la construcții ipotetice sau fanteziste, și care, fapt regretabil, au fost avizate de către conducătorul științific, profesorul Ștefan Ștefănescu.

Critica principală care i se poate aduce acestei cărți constă în faptul că este construită pe baza unor premise false. Probabil din nevoia de originalitate, autorul respinge toate dobândirile istoriografice, înlocuindu-le cu aserțiuni bazate pe interpretări proprii ale izvoarelor documentare. În cele ce urmează, nu vom analiza decât afirmațiile referitoare la problemele semnificative ale subiectului în discuție, trecând peste numeroasele aspecte minore ce ar necesita corecturi. Astfel, este respinsă ideea că „numai domnitorii (sic!) și structurile superioare ale Bisericii erau proprietari de tipografii” (p. 36). Pentru a-și justifica teoria, Doru Bădără afirmă că „în structura cheltuielilor legate de producția de carte, înființarea unei tipografii nu pare a fi atins valori foarte ridicate” (p. 57). Argumentele oferite sunt: corespondența mitropolitului Țării Moldovei cu patriarhul Moldovei conținând inventarul tipografiei primite de mitropolitul Dosoftei de la Moscova, în decembrie 1679 și cunoscutul text al patriarhului Dositei Notara, în care spune că i-a dat icromonahului Mitrofan 60 de lei pentru construcția tipografiei de la mănăstirea Cetățuia. În primul caz, după ce, printr-o metodă proprie însumează monede diferite, Doru Bădără face echivalențe monetare imaginare, pe baza datelor din dicționarul *Instituțiilor feudale din Țările Române* (coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988). În cel de-al doilea caz, constatăm că a fost foarte grăbit la lectura bibliografiei subiectului, neobservând faptul că suma a fost redată în mod diferit de mai mulți cercetători, discutată și stabilită la 600 de lei, mult mai veridică. Lăsând la o parte sumele enunțate, echivalarea unor monede din 1679 din Rusia, cu altele din 1711 din Țara Românească, cu o aproximare de 199-240 (p. 55), este inacceptabilă într-o carte de nivel științific. Ignorând metoda de calcul, admitem împreună cu autorul că „aceste sume <necesare pentru instalarea unei tipografii> erau perfect accesibile lui Constantin Brâncoveanu” (p. 56), dar, categoric, nu mai putem accepta și că erau la îndemâna oricărui tipograf. Așa s-ar explica faptul că la mănăstirea Snagov au funcționat succesiv o tipografie domnească și una particulară (a lui Antim Ivireanul, care a fost proprietar de tipografie; p. 58). Într-o altă parte a lucrării, se opinează chiar că tipografia condusă de Antim Ivireanul la Snagov ar fi fost „prima tipografie înființată din inițiativă privată” în Țările Române, „proprietatea particulară” asupra acesteia fiind certă (p. 115). Mai mult, se afirmă că lui Antim Ivireanul „nu îi erau deloc străine aspectele referitoare la profiturile realizate din activitatea tipografică” (p. 115) și că tipografiile, în general, nu erau „străine de noțiunile de eficiență și câștig” (?) (140). Analizând pe rând aceste afirmații, credem că Antim Ivireanul nu a putut fi proprietar de tipografie

stricto sensu, deoarece, cleric fiind, se supunea unor reguli diferite de cele laice, condiția sa de cleric nepermițându-i să dețină avere personală și cu atât mai puțin să practice un meșteșug în mod similar unui laic. Așadar, el nu a făcut investiții în nume propriu, ci în calitate de reprezentant al instituției eclesiastice. Dan Bădără nesocotește constatarea cercetătorilor cărții și tiparului românesc că, până la mijlocul secolului al XVIII-lea, aspectul economic a lipsit din activitatea tipografică, predominant fiind programul politico-religios de apărare a ortodoxiei. Chiar și după această dată, activitatea tipografică a păstrat o semnificație spirituală importantă. La începutul secolului al XIX-lea, la mănăstirea Neamț, meșterii tipografi-monahi considerau că fac „ascultări călugărești” prin exercitarea meșteșugului tipografic. Prin urmare, tipografia din Țările Române, în perioada cercetată în lucrarea de față, nu avea atributele unui meșteșug laic. Așa se explică, în bună măsură, lipsa organizării profesionale a tipografilor în bresle, precum și a cenzurii civile. Ținând seama de aceste considerente, credem că interpretarea corectă este că Antim Ivireanul a înființat și a dispus de ateliere aparținând așezămintelor eclesiastice în care a trăit, fiind absurdă afirmația că tipografia de la mănăstirea Snagov „devenise, din domnească, proprietate a tipografului, fie el chiar egumen” (p. 59). Admițând că unele ateliere tipografice au fost înființate prin contribuția financiară a Domnilor sau a Mitropoliților, Doru Bădără dovedind necunoașterea mecanismelor social-economice ale epocii, spune că „o investiție semnificativă în vechea tipografie” putea „să-i confere investitorului drepturi depline de proprietate” (p. 63). Simplul fapt că Antim Ivireanul a reparat o instalație tipografică, nu i-a conferit și titlul de proprietar asupra ei. Presupunerea unui „proces invers <care> se va produce în cazul tipografiei fondate de mitropolitul Varlaam, care, după 9 ani de existență, în 1687, va deveni tipografie domnească” (p. 59), este, de asemenea, ruptă de realitate (uzura materialului ar fi determinat intervenția demnului Șerban Cantacuzino, care devine astfel proprietar!). În întreaga perioadă cercetată și până târziu, în secolul al XIX-lea, în Țările Române proprietatea a avut un regim bine reglementat, pe care Doru Bădără nu îl cunoaște. O altă plâsmuire este afirmația referitoare la *închirierea* atelierului tipografic (p. 196) de oricare doritor cu dare de mână. Faptul că meșterii tipografi preluau atelierul pe bază de inventar și că la acoperirea cheltuielilor necesare imprimării unor cărți participau și alte persoane în afara Domnului și a Mitropolitului, nu înseamnă că atelierul tipografic era închiriat. În Țările Române nu au existat meșteșuguri de închiriat (arenda este o practică mult mai târzie, specifică perioadei capitaliste).

Valorificându-și propriile ipoteze, Doru Bădără ajunge la concluzia că în activitatea tipografică din Țările Române *nu a existat nici un fel de monopol*. „Inițiativa înființării unei tipografii putea aparține unui tipograf, fie chiar și deținător al unei mici demnități (sic!) monahale, cum, în aceeași ordine de idei, trebuie să reținem și posibilitatea ca și un străin, Dositei patriarhul Ierusalimului, să înființeze o tipografie în Moldova, tipografie care să rămână în continuare proprietatea unei instituții străine, Patriarhia Ierusalimului” (p. 59-60). Repetând cu obstinație acest lucru în cuprinsul a diverse pagini (68 - pentru tipografia de la mănăstirea Antim din București, 89 - cazul tipografiei de la mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, 160 și 194), autorul demonstrează că nu cunoaște aspectul esențial al problemei propuse spre cercetare, și anume că, încă din momentul apariției *șale* în Țările Române, tipografia s-a aflat sub controlul instituțiilor centrale, Domnia și Biserica. De fapt, tiparul a funcționat în Țările Române în secolul al XVII-lea și în prima jumătate a celui de-al XVIII-lea pentru a susține rezistența în

fața atacurilor ideologice ale Reformei și a catolicismului. Nu întâmplător, toate atelierele tipografice au funcționat pe lângă centrele mitropolitane, episcopale sau în mănăstiri cu puternică viață culturală, sub directa supraveghere fie a Domnului, fie a unui înalt ierarh, iar tipografii au fost, în marea lor majoritate, clerici. Dubla subordonare a tipografiei atât față de Domnie, cât și față de Biserică, explică titulatura atelierelor, care, deși funcționează în incinta așezămintelor eclesiastice, se numesc uneori „a Mitropoliei” sau „a Episcopiei...”, dar altele „domnească”, în funcție de predominarea temporară a unuia sau altuia dintre cei doi factori. Monopolul autorităților asupra activității tipografice a fost evident și în Transilvania. Din cauză că religia ortodoxă era doar tolerată, activitatea tipografică în limba română s-a desfășurat cu numeroase piedici, iar de la impunerea unirii religioase cu Biserica Romei, la începutul secolului al XVII-lea și până la înființarea tipografiei de la Blaj activitatea tipografică a încetat. De la mijlocul secolului al XIII-lea, monopolul autorităților habsburgice asupra tipografiei din Transilvania s-a manifestat prin emiterea unor edicte imperiale (în 1746, 1768 și 1770) care interziceau pătrunderea cărților tipărite în Țările Române. De altfel, având în vedere caracterul predominant religios al culturii în epocă, aspectul a fost caracteristic întregii zone sud-est europene și orientale. Deși sultanii nu s-au amestecat în viața religioasă a popoarelor aflate sub stăpânire otomană, totuși, activitatea tipografică a nu fost permisă pe teritoriul Imperiului Otoman, la originea interzicerii activității tipografice aflându-se preceptele Coranului. Din acest motiv, creștinii ortodocși din Imperiul Otoman nu au avut tipar propriu până în secolul al XIX-lea, popoarele grec, bulgar și arab fiind nevoite să-și procure cărțile necesare cultului din centre tipografice exterioare Imperiului (Veneția, Viena, și nu în ultimul rând, Țările Române).

Din cauza necunoașterii subiectului abordat și a structurilor medievale, Doru Bădără cade în capcana unor contradicții. Astfel, în ciuda susținerii tezei lipsei monopolului, el admite că „tiparul din Țările Române nu servește niște comenzi culturale obișnuite ci niște comandamente de maximă importanță”, care „vizau apărarea identității și unității spirituale, care, în cazul românilor, se identifică cu cea a neamului”, „după un adevărat program elaborat și susținut atât de puterea politică, cât și de ierarhia ecleziastică” (p. 30). Lăsând la o parte limbajul bombastic (caracteristic întregii cărți), subliniem doar contradicția, deoarece, abia în cazul în care ar fi răspuns unor „comenzi culturale obișnuite”, tiparul s-ar fi aflat în afara oricărui monopol. De asemenea, se afirmă că „tipografiile erau fie proprietate domnească, fie proprietate bisericească” (p. 108), fără să se explice cum era posibilă existența unei proprietăți exclusive în lipsa monopolului. Deși, după cum am arătat, autorul susține că investiția într-o tipografie era perfect accesibilă oricărei persoane, laic sau cleric, dispunând de un anumit venit, la p. 140 el spune însă că tipografia era „foarte costisitoare”. La fel, într-un loc afirmă că tipografia era un „meșteșug bisericesc” (p. 133), iar în altul că era un „meșteșug prin excelență orășenesc” (p. 195). Fără a adânci subiectul, menționăm doar că simplul fapt că funcționa în biserici și mănăstiri *din orașe*, nu îi conferă tipografiei caracterul de meșteșug orășenesc, și că, în epoca în discuție, era un meșteșug bisericesc. De fapt, cheltuielile bănești mari presupuse de funcționarea tipografiilor au făcut ca acestea să nu poată fi înființate decât de cele două instituții bogate și puternice ale țării, Domnia și Biserica. În mărimea investițiilor necesare funcționării unei tipografii se află și una din explicațiile prețurilor mari ale cărților tipărite în întreaga perioadă cercetată.

Dincolo de aceste erori majore, lucrării lui Doru Bădără i se mai pot face

și alte reproșuri de mai mică importanță. În primul rând, deși, la prima vedere, structura lucrării pare a fi logică, pe măsură ce lectura avansează, se constată o tratare haotică a subiectului. Astfel, activitatea lui Antim Ivireanul este analizată din nu mai puțin de șapte puncte de vedere, în tot atâtea locuri din carte. Lipsei de stăpânire a domeniului i se datorează subcapitolele referitoare la „ispravnicii de carte” și la „purtătorii de grijă ai tipografiei”, care aveau una și aceeași atribuție, precum și încadrarea domnilor Țărilor Române (Gh. Duca, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu) în aceste categorii, ori la „alți truditori ai tiparului”. Oricât de frumos ar părea, domnii Țărilor Române nu au fost tipografi. Abordarea problemei tipografice așa-zise de la Roman se dovedește a fi inutilă. Pentru etalarea erudiției și a spiritului critic este formulată ipoteza existenței unei tipografii la Roman după anul 1700, care, pe bună dreptate, a fost respinsă. De altfel, în carte mai există câteva construcții ipotetice rezultate din neînțelegerea izvoarelor. Cea mai elocventă se referă la plata tipografilor. Pornind de la textul *Tocmelii tipografilor bucureșteni* din 1747, conform căreia tipograful era plătit cu 3 taleri pe zi pentru lucrul unei coale, Dan Bădără face câteva calcule curioase, în urma cărora obține o sumă de bani neverosimilă (p. 56). Realizând, totuși, lipsa de logică a ipotezei o va respinge, dar, credem noi, interpretarea propusă este tot eronată. Tipograful primea 3 taleri pe zi, nu pentru culegerea textului unei coli tipografice, ci pentru imprimarea acestora în numărul de exemplare presupus de tirajul ediției.

Ultima corecție privește afirmația referitoare la valoarea istoricului T.G. Bulat. Atunci când prezintă bibliografia subiectului, Dan Bădără mărturisește că a beneficiat de cercetările asupra tiparului românesc întreprinse de T.G. Bulat, aflate într-o „lucrare cu unele informații surprinzătoare în raport cu valoarea autorului” (p. 6). Considerăm că este o datorie de onoare să reamintim că Toma G. Bulat a fost un cercetător competent, de mare probitate științifică, dovadă fiind cercetările sale care și-au păstrat valabilitatea până astăzi, astfel încât uimirea lui Doru Bădără este fără obiect și probează mai degrabă superficialitatea acestuia sau chiar absența posibilității lui de înțelegere a unui demers științific.

Istoria constituie un domeniu generos de cercetare și oferă posibilități de afirmare numeroase, dar nu este obligatoriu ca fiecare lucrare nou apărută să conțină neapărat informații sau ipoteze originale. Credem că este foarte bine și atunci când se reușește doar confirmarea sau consolidarea celor deja cunoscute. În concluzie, apreciind efortul depus de Doru Bădără drept lăudabil, constatăm că, din păcate, cartea domniei sale îl arată pe autor ca fiind un amator și este regretabil că ca a ajuns să vadă lumina tiparului în această formă, ce nu servește în nici un fel cercetarea științifică, ci sporește doar balastul historiografie.

Elena Chiaburu